

ЋИРИЛИЦА С ЈОТОМ И ЈОТА У ЋИРИЛИЦИ

Рад представља осврт на предвуковску и вуковску ћирилицу, као и питање увођења јоте.

Кључне ријечи: ћирилица, реформа ћирилице, јота.

1 Од ћирилице ученика Ћирила и Методија до данашње српске ћирилице много тога се промијенило и то не само на плану изгледа графема него и њиховог броја у систему писма. Како је језик жив и промјенљив и писмо, које је у блиској вези са језиком, подлијеже промјенама. Неопходност реформисања ћирилице осјетила се, и покренута је и прије Вука, мада је завршена његовим залагањем, а увођење јоте међу ћирилична слова било је узрок вишедеценијског рата у српској култури. Неочекиваност, оправданост или неоправданост јоте у систему ћириличног писма, данас може само да се покуша сагледати што објективније.

2.1. Народни говорни језик постаје књижевним и стандардним језиком у Србији званично 1868. године, али до тада се користило неколико сличних, а опет различитих књижевнојезичких израза. Старословенски језик је „по своме пореклу био народни језик Словена који су у IX веку живели у околини Солуна” (Младеновић 1973: 39), иако је касније постао књижевни језик удаљен од говорног народног језика. Из њега се издваја српкословенски, који ће бити замијењен рускословенским језиком двадесетих година XVIII вијека из стратешких и културноисторијских разлога. Током времена, рускословенски се није могао користити у чистом облику, што је и разумљиво, него са уплетеним особинама народног говора, па настаје хибридни језик – славјаносербски (славеносрпски). Адаптација старословенског језика манифестовала се на језичком плану, али су извјесне измјене пратиле и писмо (Младеновић 1973: 39), а у

---

* vera.colakovic@unibl.rs

току XVIII вијека с појавом поменутих језика и систем графема бива измијењен и усложњен. Број графема је у периоду прихватања руско-словенског и појаве славеносрпског језика растао на тај начин што у језик улазе и слова из рускословенског, али и из грађанске ћирилице. У том „славјаносербском правописном шаренилу” (Станишић 1987: 25) тешко се било снаћи и од тада све више расте тенденција укидања графема из ћириличног система. Промјене у нашем писму нису уникантна појава, сличне важе и за друге алфабете, јер „почетни инвентар знакова једног алфаветског система током времена је типично доживљавао одређене модификације, укидањем неких симбола а додавањем других, или пак раздвајањем односно спајањем појединих међу њима” (Бугарски 1996: 136).

2.2. Потешкоће нису биле у томе што неке графеме треба елиминисати из система зарад економичности, функционалности и лакше употребе датог писма него тамо гдје треба обиљежити гласовне вриједности за које није постојао знак (графема) у ћирилицу Ђирилових насљедника. До 1818. године, када је наша ћирилица добила свој коначни изглед, требало је проћи трновит пут. Први значајни импулси за промјене заправо су под утицајем оног што се десило у руској ћирилицу, а ријеч је о реформи из 1710. године када настаје грађанска ћирилица која код нас продире радом писаца тог доба попут Захарија Орфелина. Веома значајан искорак учинио је Сава Мркаљ својом реформом ћирилице, са којом се јавност упознала 1810. године објављивањем његове књиге *Сало гебелоја јера либо азбукойрошрес*. Пошавши од Аделунговог начела фонетског правописа, Мркаљ је започео идејом да сваки глас (фонема) има одговарајуће слово (графему), чега ће се Вук придржавати у даљој реформи писма. Мркаљева ћирилица сведена је на 26 графема: а, в, в, г, д, е, ж, Ў, н, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, љ.

Графемом <е> обиљежава се само /e/, а не и гласовна вриједност /je/, а графеме <и> одредио је гласовну вриједност само сугласника /j/, а не и вокала /и/ као што се до тада практиковало. Графему танко јер <ъ> оставио је у азбуци због обиљежавања палаталних сугласника: <лъ> (љ), <нъ> (њ), <тъ> (ћ), <дъ> (ђ). Графему <ф> оставио је за стране ријечи, а <х> због тога што се понегдје, у „углађеним круговима”, чује глас /х/. У овом систему писма није било <ц>.

Као непотребне изоставио је графеме: s, s, v, w, w̄, e, љ, ю, љ, љ, §, х, у, q, ы, 9.

До губљења појединих графема у ћирилицу прије свега долази због тога што се губе поједини гласови. Постојање и употреба јерова (ъ, ь) имала је смисла све док су полугласници имали своју гласовну вриједност, вокала краћих од кратких вокала, али када се, у развоју језика, у периоду стварања редакција старословенског језика и последије, губе као фонеме, постојање графема којима су обиљежавани постаје само традиција при писању, која је све више губила на снази и значају. Мркаљ је оставио танко јер <ъ> због поменуте функције, али дебело јер <ь> је постало „пети точак у колима” како га је назвао Атанасије Стојковић, и Мркаљ га је изоставио. Пошто је управо та графема проузроковала највише напада на Мркља, он ће је вратити, потраживши филолошко упориште за то, у свом тексту *Палинодија либо обрана дебелоја њ*, што међутим не значи да се Мркаљ одрекао и своје реформе (Младеновић 2008: 278–295).

Мркаљ је изоставио графему јери <ы> јер више није имала некадашњу гласовну вриједност тврдог /и/. Пошто су се јери и /и/ изједначили у току XIII и XIV вијека у српскословенском језику, није више било потребно да та графема постоји за разлику од, на примјер руског језика гдје се и данас чува то слово као и гласовна вриједност коју означава. Графема <ь> овом реформом нестаје из парадигме ћирилице која опслужује говорнике српског језика док, рецимо, остаје у македонском језику. У српском језику се губи јер се на гласовном плану африката *гзјело* једначи са /з/, а губљењем посебних фонетских вриједности саме графеме су биле прве на удару при реформисању ћирилице. Пошто је било сувишно постојање више графема за обиљежавање једне фонеме, Мркаљ оставља старословенско <и> (настало од грчке ите η) за фонему /и/, а остале начине обиљежавања те фонеме изоставља (ѣ, ѝ). Фонема /о/ се могла обиљежавати на више начина: графемом <о> (насталом од грчког слова омикрон) и <ω> (од грчког слова омега¹) што је Мркаљ свео на графему <о>. Графема <ѣ> је побједила лигатуру <ѣ> и диграм <оу>². Мркаљу су биле сувишне графеме које су имале вриједност двогласа (ѣ=је, ю=ју, ѡ=ја и др.), јер се нису уклапале у начело фонетског правописа, па из писма нестају. Графема <ѡ>, којом се првобитно биљежило назално /е/,

¹ Грчко поријекло ћирилице се јасно види у овим примјерима.

² Диграм <оу> за обиљежавање /у/ користио се према грчком начину обиљежавања у.

прије губљења назалности, а потом гласовна вриједност /ја/ под руским утицајем, такође није била потребна новој ћирилици.

2.3. Мркаљ је навео као несавршенство реформисане азбуке начин обиљежавања гласова /ћ/, /ђ/, /љ/, /њ/, истичући да би требало „под каковим нибуд обликом изрезати, пак танкоме јеру онда казати пут за дебелим” (Мркаљ 1994: 177), што је оставио да неко други уради, јер „сва графијска решења у овој својој реформи Мркаљ је тражио и нашао у оквиру већ постојећег словног фонда, у оквиру слова која су свима била блиска и која су ондашње штампарије имале” (Младеновић 2008: 257). За фонеме /ћ/, /ђ/, /љ/ и /њ/ требало је направити нова слова што је урадио Вук, али не сасвим самостално. Вук је реформисао српску ћирилицу у два наврата: прво у *Писменици* 1814. године и у *Србском рјечнику* 1818. године. У првом случају умјесто <тъ> увео је <ћ>, од дијаграма <љ> и <њ> начинио је лигатуре <љ> и <њ>, а <дъ> (спојено у једно слово) служило је за обиљежавање /ђ/ што није шире прихваћено (Младеновић 2008: 312). Сливање <љ> и <њ> на тај начин било је логично „јер је у црквенословенском група *љ* односно *њ*, на пример у речима *оучиѡель* и *конь* означавала и гласове *љ* и *њ*” (Ђорђевић 1990: 201). Коначни изглед ћирилице Вук је дао 1818. године када су слова <ћ>, <ђ>, <џ> добила коначан изглед, а прва два слова проистекла су из наше старије писмености тачније знака ћерва <ѣ> (Станишић 1987: 39). Лукијан Мушицки је дао допринос Вуковој реформи, између осталог (Младеновић 2008: 296–309), давши нацрт за слово <ђ>. Вуков најрадикалнији искорак ипак био је прихватање латиничке јоте.

3.1. Посебно слово за обиљежавање гласа /ј/ није постојало ни у глаголици, а ни у ћирилицу старословенске писмености, такође посебног знака за фонему /ј/ нема ни у грчком алфабету³. Непостојање знака за данашњу фонему /ј/ тражено је у непостојању и саме фонеме. Трубецкој је закључио да јота у старословенском није ничим обиљевана зато што је уопште није ни било, већ је то био „само пратећи изговор вокала у одређеним положајима” (Станишић 2008: 409). У саставу сугласничког система прасловенског језика били су неслоговно /ј/, блиско данашњем /ј/, и неслоговно /у/, блиско данашњем /в/, о којима треба знати „прво, да су ти гласови, несложно *ј* и несложно *у*, јављали и у самосталном по-

³ Данас се фонема /ј/ у грчком језику обиљежава помоћу *јаме* испред гласова /е/ и /и/ обиљеваних на било који начин (нпр. *јуос*, *јуу*-, *јуе*-).

ложају, не само у [...] дифтоншким везама; и друго, да су ти гласови *i* и *u*, до спирантске фазе, до сугласника *j* и *v*, дошли тек доцније, у засебном животу појединих индоевропских језика” (Бошковић 2007: 30). Када се у развоју језика, појавила фонема /j/ обиљежавана је на разне начине од којих наводимо неке: уз помоћ неких других графема као што су на примјер <ю>, <к>, <ε> (је на почетку ријечи „език”), <и>, <а> (односно *y* /ja/, у грађанској ћирилици), такође у међувокалском положају није се биљежило, али се „чуло” /j/ као на примјер у ријечима типа *краи* (краји), потом десетерично и <ѣ>, затим помоћу кратког *u* <й>.

Вуков избор јоте изазвао је највише дилема и сукоба, који су отишли дотле да је Књажеско-српска канцеларија 1832. године забранила штампање књига Вуковим словима <љ>, <њ> и <ј>, дакле, од укупно шест нових слова која уводи, забраном су била захваћена три (Младеновић 2008: 473–481). Вук се није предомислио, без обзира на невоље, у вези са јотом када је донио коначну одлуку, мада се колебао у периоду 1814–1816. године да ли да пружи реформу књижевног језика, а да за ортографију прими какво средње рјешење које би боље одговарало тадашњем расположењу јавности (Белић 1948: 73). О приликама и разлозима прихватања јоте из латинице студиозно се позабавио Миодраг Поповић у својој књизи *Јотша*. „Борба око овог малог, на изглед безначајног графичког знака пренеће се са ортографско-фонолошког на шири културни и друштвени план, тако да ће смисао педесетогодишњег рата око јоте моћи да се разуме тек када се сагледа у ширем историјском контексту” (Поповић 1981: 28). Због тога је Миодраг Поповић настојао освијетилити све те прилике, као и подјеле у двије супротстављене струје – јотовци и јеровци. Многи Вукови слѣдбеници одустајали су од Вукових идеја и азбуке из страха од митрополита Стратимировића и из страха од губитка „хљеба”, као што се види у писму Самуила Илића упућеном Вуку. Четрдесетих година Вуку пристиже помоћ у личности Ђуре Даничића и његовом дјелу *Раѣ за српски језик и ѣравойис* (1847), а подршка пристиже и у пјесмама Бранка Радичевића написаним на народном језику, као потврди напретка Вукових идеја. Званична побједи Вукових идеја и рада, и укидање забране на његова слова, као што знамо, десила се четири године послије Вукове смрти, 1868. године када је кнез Михаило Обреновић званично укинуо све забране.

3.2. Пишући о јоти, Миодраг Поповић тежио је да цјелокупну проблематику сагледа првенствено са културно-историјског становишта

(шта је све увођење јоте могло значити, какве страхове изазвати, зашто су Вука толико нападали и сл.). Његова књига је доживјела доста оштру критику Александра Младеновића, који је истој проблематици приступио с лингвистичог становишта изнијевши на рачун Поповићеве *Јоше* већину замјерки управо лингвистичког типа. У суштини, ријеч је о два примарно различита приступа, зависно од тога ком је аутору који приступ био ближи. Младеновић је замјерио Поповићу избор примјера (Поповић 1981: 8–9) који би потврдили да је графема <j> служила за обиљежавање фонема /и/ и /j/ у рукописима прије Вукове реформе, прије свега код Доситеја Обрадовића и Јована Рајића. Примјери са /j/ у ријечима „игуман” и „јеромонах” према Миодрагу Поповићевом тумачењу потврда су за то да се словом <j> обиљежава /и/ и /j/, а Александар Младеновић сматра „да се они не могу читати међусобно диференцирано (игу- и је-) [...] јер се у складу не само с новом (за Србе), рускословенском, већ и старом, српкословенском ортографско-фонетском традицијом, овде у првом реду ради о заједничком изговору с почетним и: игумен, ијеромонах” (Младеновић 1983: 208). Миодраг Поповић је навео да је <j> у рукописима српских писаца у другој половини XVIII вијека варијанта слова <i>, именујући то слово грчком јотом, а Александар Младеновићу је такво именовање неприкладно, јер је то слово грчког поријекла колико и остала ћириличка слова (Младеновић 1983: 219). Миодраг Поповић је тежио да покаже Вуково познавање употребе поменуте варијанте у рукописима, а Александру Младеновићу је било битније питање да ли је Вук познавао двофункционалност истог знака. У неким дијеловима Поповићева *Јоша* дјелује као продужетак полемика између јотоваца и јероваца,⁴ али и Младеновићев текст оставља такав утисак.

3.3. Вуково одређење за јоту из латинице може се посматрати са три становишта: лингвистичког, културно-историјског и идеолошког. Вук је могао оправдати графему <j> у својој азбуци варијантом графеме <i> која се јавља у рукописима са малим продужетком и не истицати њено поријекло из латинице што би га поштедјело невоља и убрзало прихватање његове реформисане ћирилице. У том случају би био на Мркаљевом трагу свођења двофункционалности те графеме на једну функцију обиљежавања само фонеме /j/ као што је урађено с ћервом који је

⁴ Посебно када М. Поповић негативно говори о старим графицијама као „непотребним кукама и вијугама” као и о онима који су их његовали и чували.

сведен на обиљежавање фонеме /ћ/. Иако су Вуку били познати начини обиљежавања фонеме /ј/ на разне начине, па и продуженим десетеричним <и>, било да је ријеч о брзопису, било да је ријеч о почетном истакнутом слову пасуса, врло је могуће да ни њему самом није било сасвим јасно који би начин био најпогодније рјешење. Ако имамо у виду да је при осмишљању слова дописујући се са Лукијаном Мушицким ослушкивао и његове ставове у вези са изгледом појединих слова, може се закључити да је и сам био у дилеми. У основи Вуковог рада била је тежња да све има лингвистичко односно научно упориште што би његовом раду дало озбиљност, а самим тим и поштовање будућих нараштаја којима његов рад остаје у наслеђе. Вук одбацивање Мркаљевог рјешења за обиљежавање гласа /ј/, објашњава овако: „Ја сам у првој *Грамаџици српској* био узео *ї* мјесто *ј*, но будући да је *ї* код нас било досад самогласно слово, зато се људи једнако мету и не могу се навикнути читати га као *ј*; а *ј* не може нико другачије читати него онако као што треба. [...] а *иже* је са *слиџном* (*й*) постало скоро у Русији [...]” (КАРАЦИЋ 1964: 67). Поменуто <и> кратко (*й*) било је познато и Мркаљу, али га није уврстио у реформисану ћирилицу, нема га ни међу 42 знака црквене ћирилице, иако га је употребљавао. Знак није био засебно слово него варијанта слова <и>: кратко и, „и са слитном”, „и са скопком” (Младеновић 2008: 257).

Јота се могла избјећи увођењем кратког и <й> и у том случају то би био наставак веза са истоком, за шта нису биле погодне друштвено-историјске прилике, па је увођење јоте, на симболичан начин, представљало окретање западу од кога се, чини се, превише очекивало.

Објашњења за Вуково истицање „латинског” поријекла слова <ј> траже се у идеолошким ставовима, што се може прихватити као убједљиво с обзиром на живу идеју илираца која је захватила и Вука, потом на Вуково схватање нације у тексту *Срби сви и свуда*, Вуково учешће на Бечком договору. „Од правописног, јота је прерасла у културни и друштвено-политички проблем. На широј национално-политичкој позадини, она се јавља као мост између православног истока и католичког запада, ћирилице и латинице, азбуке и абецеде” (Поповић 1981: 81). Тиме се овом слову даје већа улога, која је очито и плашила оне који су се јоти и супростављали. Мост о коме говори М. Поповић могао је за Вука значити нешто што ће донијети општу добробит словенском југу и његовом роду, а што је тај мост донио нешто друго чега смо очевици, и што је више уложено у грађење тог моста него што је сам мост дао, не може се осуђивати Вук.

4. Јота је пустила чврст коријен и сада је у систему писма равно-правна јединица, а док је у то вријеме њена појава повлачила извјесне бојазни и сумње о угрожености српског идентитета на граници тадашње Аустрије, као и страх од унијаћења. Данас се чини да је подјела између јотоваца и јероваца бесмислена колико су и многе друге подјеле у српском народу бесмислене и штетне за једну заједницу. Чини се, да су обје стране имале више слуха за мишљење друге стране и више разумијевања и жеље за проналажењем компромисног рјешења да тај рат не би био бар толико дуг. Па ипак, данас не угрожава ћирилицу једно латиничко слово него цијело латиничко писмо, коме је јота, на жалост, отворила врата. У утвђеној парадигми писма нису више спорне поједине графеме, али се различита начела о писму преносе на борбу за превласт једног писма над другим, а спор између јотоваца и јероваца у српској култури, на жалост, и даље траје, али под новим именима.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1948: Александар Белић. *Вукова борба за књижевни и народни језик. Расправе и предавања*. Београд: Просвета.
- Бошковић 2007: Радосав Бошковић. *Основи ујоредне грамаџике словенских језика*. Београд: Чигоја.
- БУГАРСКИ 1996: Ранко Бугарски. *Писмо*. Нови Сад: Матица српска.
- ЂОРЂИЋ 1990: Петар Ђорђић. *Историја српске ћирилице*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
- КАРАЦИЋ 1964: Вук Стефановић Караџић. Пиши као што говориш, а читај као што је написано. *Изабрана дела* (II прерађено издање). Београд: Народна књига.
- Младеновић 1983: Александар Младеновић. Око предвуковског и вуковског слова „Ј” у књизи Миодрага Поповића. *Јужнословенски филолоџ*, XXXIX, Београд (208–234).
- Младеновић 1973: Александар Младеновић. Типови књижевног језика код Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века. Реферат за VII међународни конгрес слависта у Варшави. Нови Сад.
- Младеновић 2008: Александар Младеновић. *Историја српског језика*. Београд: Чигоја.
- Мркаљ 1994: Сава Мркаљ. Сало дебелог јера либо азбукопротрес. *Песме и сјиси* (приредио Жарко Ружић), Топуско (169–180).

Поповић 1981: Миодраг Поповић. *Јота*. Београд: Рад.

Станишић 1987: Вања Станишић. Корени и донети Вукове реформе српске ћирилице. *Повеља* (24–25).

Станишић 2008: Ваља Станишић. О неким културноисторијским слојевима словенске писмености. *Зборник Маџице српске за славистику*, 73, Нови Сад (403–414).

Vera Čolaković

The Cyrillic Alphabet with the Iota and the Iota in the Cyrillic Alphabet

Summary

The paper deals with issues of the reform of the Serbian Cyrillic alphabet, with a special emphasis on the introduction of the letter *J* (iota) in the paradigm of the Serbian national alphabet. Vuk Stefanović Karadžić has been the person who finished the started reformation of the alphabet and he made a radical advancement by introducing the Latin letter *J* into the system of the alphabet. The appearance of the *J* in the Cyrillic alphabet has gone out of the linguistic frames and has become the main source of the cultural, historical and ideological conflict.

Key words: the Cyrillic alphabet, reform of the Cyrillic alphabet, iota.

